ნოდარ შენგელია

იბნ ბიბი ალა ად-დინ ქეიყუბადის საქართველოში ლაშქრობის შესახებ

საქართველოსა და მცირე აზიის სელჩუკების ურთიერთობის ისტორიის საკითხები თითქმის შეუსწავლელია საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში. საკითხის ისტორიისათვის არაერთი პირველხარისხოვანი ცნობა მოიპოვება აღმოსავლურ, დასავლურ და ქართულ (დოკუმენტურ, ნარატიულ) ძეგლებში. ქართული წყაროები საგულისხმო ცნობებს გვაწვდიან საკუთრივ სელჩუკთა სახელმწიფოების სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკური ისტორიის საკითხების შესასწავლადაც.

საქართველოსა და სელჩუკების ისტორიული ურთიერთობის გასაშუქებლად აღმოსავლურ წყაროებში მრავალი ორიგინალური ცნობაა დაცული. ზოგიერთ შემთხვევაში აღმოსავლელი ავტორები სრულიად ახალ ფაქტებსაც გვაწვდიან. ერთ-ერთი ასეთი ავტორია XIII ს-ის II ნახევრის სპარსულენოვანი ისტორიკოსი იბნ ბიბი, რომელსაც საინტერესო ცნობები აქვს შემონახული XIII ს-ის 30-იან წლებში სულთან ალა ად-დინ ქეიყუბადისა (1219—1237) და საქართველოს დედოფალ რუსუდანს შორის არსებული ურთიერთობის შესახებ. წინამდებარე წერილში სწორედ იბნ ბიბის მონაცემებზეა გამახვილებული ყურადღება. იბნ ბიბის თხზულება ძვირფასი წყაროა მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოს ისტორიის საკითხების შესასწავლად. მასში წარმოდგენილია მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები XII ს-ის უკანასკნელი მეოთხედიდან XIII ს-ის 80-იან წლებამდე. მას, როგორც წყაროს, არანაკლები მნიშვნელობა აქვს მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოს მოსაზღვრე ქვეყნების, კერძოდ, ამიერკავკასიის, ბიზანტიისა და სხვათა ისტორიისათვის.

იბნ ბიბის თხზულების ღირებულებას ზრდის ისიც, რომ მასში დაცული ცნობების მნიშვნელოვანი ნაწილი იმდროინდელ სხვა ავტორთა თხზულებებში არ გვხვდება. მასში მოიპოვება მრავალი ცნობა, რომლებიც დღემდე სრულიად უცნობი იყო ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

იბნ ბიბის თხზულება მეცნიერებაში პირველად ცნობილი გახდა მაშინ, როდესაც ფრანგმა ორიენტალისტმა კ. შეფერმა გამოაქვეყნა სპარსული ტექსტის ნაწყვეტი ფრანგული თარგმანით ამ თხზულების შემოკლებული და გადაკეთებული ვარიანტიდან[1]. შემდეგ ჰოლანდიელმა მეცნიერმა თ. ჰოუცმამ თურქულ და სპარსულ ენებზე გამოსცა მისი შემოკლებული ვარიანტები[2].

---

[1] Quelques chapitres de l'abrégé du Seldjouqnaméh, composé par l'Emir Nasir Eddin Yahia; M. Charles Schefer, Publications de l'Ecole des Langues Orientales Vivantes, 1889, III serie, vol. V, გვ. 3—102.

სპარსული დედნის ერთადერთი სრული ნუსხა ინახება სტამბოლში — topkapi ფიის მუზეუმში, სათაურით: „Kitab al-Avamir al-Ala'iya fi'l-Umur al-Ala'iya" („უმაღლესი ბრძანებულებანი ეფიდებულესი საქმეების შესახებ", № 2985, გვ. 744). იგი ორჯერ (1945, 1956) გამოიცა სტამბოლში. ამ თხზულების სრული ტექსტის ეერმანულ თარგმანს 1932 წლიდან მუშაობდა ავსტრიელი მეცნიერი ჰერბერტ დუდა, რომელმაც 1959 წ. გამოსცა კოდექს[3].

იბნ ბიბის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ მწირი ცნობები მოგვეპოვება. მისი დაბადების თარიღი უცნობია. იგი სულთან ალა ად-დინ ქეიყობადის სულთნობის წლებში უნდა იყოს დაბადებული[4]. აღტორის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ ფრაგმენტულ ცნობებს იყენებ მის თხზულებაში ეპოულობთ. მისი სრული სახელია: ჰუსეინ იბნ მუჰამედ იბნ ალი ალ-ჯაფერი ალ-ბრულადი[5], მეჰმედ ფუად ქოფრულუსა[6] და მუკრიმინ ჰალილ ინალ[7] მიხედ-

---

[2] M. Th. Houtsma. Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoucides, vol. III, Partie I; Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après abrégé du Seldjouknamch d'Ibn Bibi, Leide, 1891, texte turc, premiere partie, vol. IV; Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'après abrégé du Seldjouknamch d'Ibn-Bibi, Leide, 1902, texte persan.

ამ ნუსხის ტექსტი, რომელიც თ. ჰაუცმამ გამოსცა 1891 წ., 1423 წ. თურქული თარგმნა, გადაკეთდა და შეამოკლა XV საუკუნის პანეგირისტმა იაზიჯი ოღლუ ალიმ და ეწოდა „სელჩუკ-ნამე" ანუ „ოღუზ-ნამე". მან ეს გადაკეთებული ვარიანტი მიართვა ოსმალეთის სულთანს—მურად II (1421—1451), იაზიჯი ოღლუ ალის მიერ დედნიდან თურქულად ნათარგმნი, შემოკლებული და შეკუმშული ვარიანტის ხელნაწერები ინახება: ანკარის, სტამბოლის, ბერლინის, ლეიდენის, პარიზის, მოსკოვის, ლენინგრადის საძველთსაცავებში.

ამ მოკლე, თურქული ვარიანტიდან ვ. შეფერის მიერ გამოქვეყნებული ნაწილების ზოგიერთი ადგილის რუსული თარგმანი დაბეჭდა ბ. მელიორანსკიმ (П. М. Меляоранский. Сельджук-нامه, как источник для истории Византии в XII и XIII веках, «Византийский Временник», т. I, вып. 3—4, 1894, СПб. გვ. 613—640.

იაზიჯი ოღლუს თხზულების გამოქვეყნება ცალკე თურქმა მეცნიერმა იაზიჯიოღლმა (1935), ჯაგრამ ეს ადრეა ცალკეულ. 1941 წ. იგი თარგმნა ნერი გენჯოსმანმა თურქულად და ლაკონიზებული შრიფტით გამოაქვეყნა (იხ. Anadolu Selcuki Devleti Tarihi. Ibn Bibi 'nin Farsça Muhtasar Selçuknamesinden Türkçeye Çeviren M. Nuri Gencosman, Notlar Ilave Eden F. N. Uzluk, Ankara, 1941. შემდეგში: Ibn Bibi).

თ. ჰეისმის მიერ გამოცემული სპარსული ტექსტიდან პროფ. ა. იაკუბოვსკიმ გამოაქვეყნა წყარის იმ ადგილების შინაარსი, სადაც საუბარია სელჩუკთა ლაშქრობებზე სელეკზე, ეკრანელსა და რუსებზე (იხ. А. Якубовский, Рассказ Ибн ал-Бибби о походе малоазиатских турок, на Судак, Половцев и Русских в начале XIII в., Черты из торговой жизни половецких степей, «Византийский Временник», XXV, 1928).

თ. ჰეისმის სპარსული, შემოკლებული ვერსია ინახება პარიზში (№ 1536). თ. ჰეისმის მიერ გამოქვეყნებული თურქული და სპარსული ტექსტების გაანალიზების საფუძველზე; სინტეზური შენიშვნები აქვს გაკეთებული აკად. ე. ბერთელსს, იხ. В. А. Горелевский, Из комментариев к староосманскому переводу хроники Малоазиатских Сельджукидов, так называемой хроники Ибн-Бибби. Избранные сочинения, II, М., 1961, გვ. 160—173.

[3] H. W. Duda, Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi. Kitab al-Avamir al-Ala'iya fi'l-Umur al-Ala'iya, Munksgaard/Kopenhagen, 1959.

[4] Х. М. Мусаев, Сочинение Ибн Бибби «Аль-авамир аль-аляийя фил-умур аль-аляийя», как источник по истории Анатолийских Сельджуков, Автореферат, Баку, 1972, გვ. 5; А. Якубовский, დასახ. ნაშრომი, გვ. 54.

[5] Х. М. Мусаев, დასახ. ნაშრომი, გვ. 5.

[6] M. F. Köprülü, Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları, Belleten, c. VII, S. 27, Ankara, გვ. 388.

[7] M. H. Yinanç, Türkiyenin Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolunun Fethi, Istanbul, 1944, გვ. 9.

ვით, იბნ-ბიბის სრული სახელია: ჰუსეინ ბ. მუჰამედ ალ-მუნში ალ-ჯაფარი (حسين بن محمد المنشي الجعفري).

იბნ ბიბის შშობლები სასახლესთან დაახლოებული პირები ჩანან. დედა — ბიბი ფეხეჯიშე, ასტროლოგი იყო[9], მამა კი — თარჯიმანი და დიპლომატი. ჯელალ ად-დინ ხორეზმშაჰის გარდაცვალების შემდეგ, ალა ად-დინ ქეიყობადის მიწვევით, იბნ ბიბის შშობლები კონიაში დამკვიდრებულან. სელჩუკი სულთნის კარზე ისინი ჩქარა დაწინაურებულან და მნიშვნელოვანი როლი შეასრულებიათ ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ასეთი გარემო იბნ ბიბის საკუთარი პირობებს უქმნიდა, როგორც ისტორიკოსს. იგი თავის თხზულებას მონღოლთა ბატონობის შემდგომ პერიოდში, კერძოდ, XIII საუკუნის 80-იან წლებში წერდა. იბნ ბიბი მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოში მონღოლთა წარჩინებულის — ალა ად-დინ ათა მალიქ ჯუვეინის დაკვეთებს ასრულებდა და კარგად იცნობდა ქვეყნის პოლიტიკურსა და სოციალ-ეკონომიურ ვითარებას.

იბნ ბიბი ყოველთვის ობიექტური არ არის მოვლენების [illegible]. იგი თავისი თვალსაზრისით უდგება რომელიმე სელჩუკი სულთნის [illegible] ნეობის საკითხს[9]. ფაქტების აღწერისას იგი ორასოდეს არ ეთანხმება წყაროს. იბნ ბიბის თხზულება ძირითადად მაინც ლიტერატურულ წყაროებს ეყრდნობა, რაზედაც იგი იყენებს [illegible] ბაბილ ფალიანის, [illegible] ბის, შეჰაბ ად-დინ სეფაველის ნაშრომებიდან[10]. [illegible] ამის [illegible] ბის თხზულება საკმაოდ მაღალფარდოვანია და ენციკლოპედიურ ელფერი.

ეეჭვება, იბნ ბიბი ალა ად-დინ ქეიყობადის პერიოდის ამბავ[illegible] ლეონ[illegible]ისას ეფრთხი თანამედროვეების ცნობებსაც ეყრდნობა. იბნ ბიბი საკმაოდ ვრცლად ეადმოგვიანებს ალა ად-დინ ქეიყობადის ხანის მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოს ისტორიას. ეს ბატონობა [illegible] ალა [illegible] სულთნის ხანა ყველაზე ბრწყინვალე პერიოდია მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოს ისტორიაში. მის დროს მნიშვნელოვნად გაფართოვდა ქვეყნის საზღვრები და გაიშალა ფართო ეკონომიკური და კულტურული საქმიანობა. სწორედ ამ პერიოდში ჰქონდა ადგილი წმინდა ისტორიულ-მნიშვნელობის მოვლენებს მახლობელ აღმოსავლეთში. ამ პერიოდში იწყება მონღოლთა შემოსევები. ამ ხანებში მცირე აზიისა და ამიერკავკასიაში [illegible] მონღოლთაგან ლტოლვილი ჯელალ ად-დინ ხორეზმშაჰი. [illegible] კანონმდებელი. ალა ად-დინ ქეიყობადის ხანის მცირე აზიის [illegible] სახელმწიფოს ისტორიის გადმოცემისას დიდ ადგილს ეთმობა [illegible] ერთიერთობის საკითხებს. თავისი მოღვაწეობის პერიოდში [illegible] ად-დინ ქეიყობადი [illegible] ალაშქრა ხმელთაშუა ზღვის აუზში [illegible] ამ სტრატეგიულ პუნქტებს, რომლებსაც სელჩუკებისათვის საზღვრო [illegible] ეკონომიურ თვალსაზრისით გარკვეული მნიშვნელობა ქონდათ.

იბნ ბიბი თავის თხზულებაში მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს ალა ად-დინ ქეიყობადის საქმიანობას. მისი ცნობები სანდოა და საკუთარი წყაროდ ითვლება მცირე აზიისა და მისი მომიჯნავე ქვეყნების ისტორიისათვის.

---

[9] სახელი „იბნ ბიბი" („ჯალბატონის ყაყი") მას დედისგან ეწოდა.

[9] В. А. Гордлевский, Государство Сельджуков Малой Азии. Избранные сочинения, т. I, М., 1960, გვ. 34.

[10] Х. Мусаев, დასახ. ნაშრომი, გვ. 10.

მახლობელ აღმოსავლეთში ხვარაზმელთაგან მოსალოდნელი საშიშროების თავიდან აცილების შემდეგ ალა ად-დინ ქეიყობადი სისტემატურ თავდასხმებს ანარმოებდა ამიერკავკასიის მიმართულებით. იბნ ბიბი სხვა ამბების გადმოცემისას შენიშნავს: როდესაც სულთანმა ხვარაზმელები დაამარცხა, მისი მოკავშირე არზრუმის გამგებელიც დასჯა და არზრუმი ხელთ იგდო; ერთი თვის შემდეგ მელიქ აშრაფი სომხეთის წინააღმდეგ სალაშქროდ მოამზადა და ოლთისი და საქართველოს რამდენიმე ციხესიმაგრე მას საფლობელოდ დაუტოვა. მელიქ ამრაფმა სომხეთის ვილაიეთისკენ გამგზავრების ბრძანება ითხოვა. სულთანმაც მისცა ნებართვა და მელიქ ამრაფი სომხეთში ხლათისკენ, გაემართა სალაშქროდ[11].

მაშასადამე, როდესაც ალა ად-დინ ქეიყობადი მელიქ ამრაფს სომხეთში სალაშქროდ აგზავნიდა ხვარაზმელების წინააღმდეგ, საქართველოს სამხრეთი პროვინციები — ოლთისი და რამდენიმე ციხესიმაგრე, სელჩუკებს ჰქონიათ მიერეკილი. საქართველოს ციხესიმაგრეებს სელჩუკი სულთანი თავის ერთგულ მხედართმთავარს — მელიქ ამრაფს, უბოძებდა სამფლობელოდ. ალბათ, იგივეს წესით. ქართულ ისტორიოგრაფიაში არ არის ცნობილი რიდის მოიტანა სელჩუკმა სულთანმა ოლთისი და სხვა ქართული ციხეები, რომელსაც იგი ამოიღებდა. სამწუხაროა ცბობები ჩვენ ქართულ წყაროებში არ მოგვეპოვება მხოლოდ ერთადერთი ანონიმი ავტორი სულ ერთი წინადადებით ეადმოგვაცნობს სელჩუკთა ჯარის საქართველოში გალაშქრებისა და ოთხი ციხის ალების ამბავს. ადვილი შესაძლებელია, რომ ეს ციხეები იყო სწორედ ის ადგილები, რომელიც სელჩუკი სულთანი მელიქ ამრაფს უბოძებდა ოლთისთან ერთად. მაგრამ ანონიმი ავტორი არ ეთითებს, როდის მოიტაცეს სელჩუკებმა ეს ციხეები.

ანონიმი ავტორის ცნობით, როდესაც სულთანმა ანატოლიის ტერიტორიის ნაწილი დაიპყრო, ალალ ალთასა და ჩემიშქეზეკის მხარეები, დიარბეკირი, და სხვა ციხეები, „იქიდან ჯარი საქართველოს მხარისკენ დაძრა. ქართველი მბრძანებელი (ლაშა) დაამარცხა, ოთხი ქალაქი წაართვა"[12]. საეჭვოებელია, რომ საქართველოს წინააღმდეგ სელჩუკთა თავდასხმებს ადგილი უნდა ჰქონოდა ხვარაზმელთა დამარცხებამდე (1231 წლამდე) და ალა ად-დინ ქეიყობადის მიერ ანატოლიაში მთელი რიგი მხარეების — ალთას, ჩემიშქეზეკის, დიარბეკირის, ხალესა და სხვა ციხეების დაპყრობის შემდეგ. ეს ტერიტორიები კი სელჩუკმა სულთანმა დაიპყრო 1226 წლისათვის[13]. მაშასადამე, სელჩუკებს ოლთისი და სხვა ქართული ციხესიმაგრეები 1226 წლიდან 1231 წლამდე უნდა დაეპყრათ.

ამიერკავკასიიდან ხვარაზმელთა განდევნის შემდეგ იწყება მონღოლთა შემოსევები მახლობელ აღმოსავლეთსა და ამიერკავკასიაში, რომელმაც სელ ერთიანად შეცვალა ყოფილ პოლიტიკურ ერთეულთა მდგომარეობა. მონღოლთა მოსალოდნელი თავდასხმებით შეშინებული ხვარაზმელთა სულთანი წინადადებით მიმართავდა ალა ად-დინ ქეიყობადს, მელიქ ამრაფსა და ხალიფას, შეკავშირებულიყვნენ და მომზადებულიყვნენ თავდასხმების მოსაგერიებლად. ხვარაზმელთა სულთანი მათგან დახმარებას ითხოვდა, მაგრამ ბოლის მონღოლთაგან დევნილი ხვარაზმშაჰის ძალები განადგურებულ იქნა.

[11] Ibn Bibi, გვ. 161—162.

[12] Anadolu Selçukuları Devleti Tarihi, III, Ankara, 1952, გვ. 30.

[13] O. Turan, Keykubad I, İslâm Ansiklopedisi, cüz 62, 1954, გვ. 650; მისივე, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, გვ. 347—351.

„ჯელალ ად-დინის დალეპვის შემდეგ თათართა მთავარ მოწინააღმდეგედ საქართველო და რუმი რჩებოდნენ. ამ უკანასკნელს თათრები ჯერ კიდევ ხვარაზმელთა დევნის ჟამს მიუახლოვდნენ, მაგრამ რუმზე ლაშქრობამდე ბრძოლის დიდი გზა უნდა გაევლო მტერს"[14]. მონღოლები მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოს თანდათანობით უახლოვდებოდნენ. თუ ხვარაზმელია განადგურებამდე ალა ად-დინ ქეიყობადი წარმატებით ამყარებდა კონტაქტს მეზობელ პოლიტიკურ ერთეულებთან და მათ შორის ერთ-ერთ უძლიერეს განმგებლად ითვლებოდა, ამიერიდან მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოს მეზობლები მონღოლებს დაეპყრო, მათ დაეკავებინათ ხლათი, დიარბეკირი, მალათია, ჰარფუთი და მაიაფარიკინამდე თავიანთი ძალაუფლება გაევრცელებინათ. მონღოლები დიდი წარმატებით იპყრობდნენ მთელ რიგ ტერიტორიებს მახლობელ აღმოსავლეთსა და ამიერკავკასიაში.

მონღოლთა შემოსევები მცირე აზიაში გარდუვალი ხანდა. ისინი უკვე სელჩუკებს ეშუალოდ გამეზობლებოდნენ. ყოველდღიურად მოსალოდნელი იყო მონღოლთა თავდასხმები. იბნ ბიბის ცნობით, 629 წელს (1231 წ.) მონღოლთა ლაშქრის ერთი ნაწილი ნოინ ჩორმაღანის მეთაურობით სიუასის სანახებში ფუსერის მშვიდობიან მოსახლეობას თავს დაესხა. ეს როგორც კი გაიგო ალა ად-დინ ქეიყობადმა, მაშინვე ბრძანა ქემალ ად-დინ ქამიარის მეთაურობით სელჩუკთა ლაშქარი სასწრაფოდ გამგზავრებულიყო მონღოლთა წინააღმდეგ[15].

ამირ ქემალ ად-დინ ქამიარი მთელი თავისი შეიარაღებული ძალებით სიუასისაკენ გაეშართა. როგორც კი მივიდნენ სიუასთან, გაირკვა, რომ მონღოლებს დაეტოვებინათ აქაურობა და უკან გაბრუნებულიყვნენ. იბნ ბიბის ცნობით, ქემალ ად-დინ ქამიარი მონღოლებს დაედევნა და არზრუმამდე სდია. აქ კი ჩაშნიგირ მუბარიზ ად-დინის ძალებს შეუერთდა. ქემალ ად-დინ ქამიარის ძალებმა ვერაფერი დააკლეს მონღოლებს. მან აქ ცნობა მიიღო, რომ მონღოლები უკუქცეულიყვნენ[16]. სელჩუკი სულთნის ასეთი სწრაფი რეაგირება მონღოლთა თავდასხმებზე და ლაშქრის გაგზავნა მათ წინააღმდეგ, აშკარად მეტყველებს, რა ცუდი წარმოდგენა ჰქონიათ სელჩუკებს მონღოლთა საომარი ძლიერებაზე. სელჩუკები ძალიან მალე, 1243 წელს, ქოსე დალთან გამართულ ბრძოლაში დარწმუნდნენ, რა ძლიერ ძალას წარმოადგენდნენ მონღოლები.

არზრუმში მოსულმა ქემალ ად-დინ ქამიარმა კიდევ უფრო გააძლიერა თავისი სამხედრო ძალები, ჩაშნიგირ მუბარიზ ად-დინის ძალებიც შეერთა, საფუძვლიანად მოემზადა და გადაწყვიტა საქართველოს წინააღმდეგ გაელაშქრა. ამასთან დაკავშირებით იბნ ბიბი გვაწვდის შეტად საყურადღებო ცნობას. მისი ცნობით, როდესაც ქემალ ად-დინ ქამიარი არზრუმში მივიდა, იქ დიდხანს დარჩა. ჩაშნიგირ მუბარიზ ად-დინ ჩაელისთან ერთად ერიცხვი ლაშქარი შეკრიბა და გადაწყვიტა მონღოლების სელჩუკთა ტერიტორიაზე

---

[14] ს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე. ქართული ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის XIII—XIV საუკუნეებში, თბ., 1967, გვ. 72.

[15] I b n B i b i, გვ. 165—166. I b n' B i b i (El-Hüseyn b. Muhammed b. Alî le-Caferi-Rugedî). El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala 'iyye. Metn ve Fihristi Hazırlayan Adnan Sadık Erzi. I. Ankara, 1956. გვ. 420.

[16] I b n B i b i, გვ. 166. Ibn-i Bibi (El-Hüseyn...), გვ. 420; O. T u r a n. Selçuklular Zamanında Türkiye, გვ. 375; Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Metin, Tercume ve Araştırmalar O. T u r a n. Ankara, 1958, გვ. 78.

7. „მ ა ცნ ე", ისტორიის... სერია, 1975, № 1

თავდასხმების წამქეზებლის — ქართველთა დედოფლის ქვეყანაში გაელაშქრათ[17].

აქამდე ჩვენთვის გაურკვეველი იყო XIII ს-ის 30-იან წლებში ქართველების მონღოლებთან დამოკიდებულების საკითხი. ქართულ დოკუმენტურ და ნარატიულ წყაროებში არ მოგვეპოვება ცნობები, რომ რუსუდან დედოფალმა წააქეზა მონღოლთა ლაშქრის მეთაურები, გაელაშქრათ მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოს წინააღმდეგ. ასევე არავითარი ცნობა არა გვაქვს მონღოლთა ლაშქრის სივასში შეჭრაზე. მაგრამ ამიერკავკასიასა და მცირე აზიაში შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ საქართველოს ხელისუფლებას შეიძლებოდა ჰქონოდა ისეთი კონტაქტები მონღოლთა ლაშქრის მეთაურებთან, რომ ისინი წაექეზებინა მეზობელ ქვეყნებზე სალაშქროდ.

ჟამთააღმწერელი მეტად საინტერესო ცნობას იძლევა XIII ს-ის 30-იან წლებში ამიერკავკასიაში მონღოლთა მოძალებისა და მათ მიერ შექმნილი ვითარების შესახებ: „ხოლო მო-რა-იქცეს თათარნი ხუარაზმელთა დევნისაგან, (ე. ი. 1231 წ. — ნ. შ.) მიერ წარვიდეს და მოაოხრეს ქუეყანა ხლათისა და ვალაშკერტისა, და ვერ წინააღუდგა სულტანი ხლათისა, არამედ გამაგრდა ქალაქსა შინა. ხოლო თათარნი წარვიდეს ადარბადაგანს, და ზავნი იქმნეს თავრეჟელთა შორის და თათართა, და აღილეს თავრეჟი და მიმდგომი მისი ქუეყანა"[18].

ხვარაზმელთა დევნისაგან უკუქცეულმა მონღოლებმა დაარბიეს და გაანადგურეს აღნიშნული ადგილები, ხოლო მომდევნო 1232 წელს, როგორც ამას იქვე აღნიშნავს ჟამთააღმწერელი, მონღოლები მოადგნენ საქართველოს და იწყეს მისი რბევა. მონღოლები „მეორესა წელსა წარვიდეს ბარდავს, განძას და მუღანს, და მიერ იწყეს რბევად და ოხრებად საქართველოსა. იწყეს დარუბანდით აღმომართ, ქუეყანასა შარვანშისასა, და კაბალას, ჰერეთს, კახეთს, სომხითს, და ქუეყანასა არტაკუჩიანთასა დვინს და ანისს"[19].

მეტად საინტერესო ცნობაა, რადგანაც 1232 წლისათვის მონღოლები „მეზობლობით მოეახლებოდეს ქუეყანასა საქართველოსასა" და საშინელი „განსაცდელი აღიძვროდეს საქართველოსა საზღვართა, უკეთურებისათვის მკვდრთა ქართლისათა"[20], ბუნებრივია, საქართველოს სამეფო ხელისუფლება ყოველნაირად შეეცდებოდა მონღოლთა თავდასხმების თავიდან აცდენას და მეზობელ ქვეყნებისაკენ მათ განთესვას.

ქართველთა ხელისუფლებას მონღოლებთან ასეთი პოლიტიკით დროებით მაინც შეეძლო, მათი ყურადღება მცირე აზიისაკენ გადაეტანა. საქართველოს ხელისუფლებისათვის სავსებით ნათელი უნდა ყოფილიყო საერთაშორისო მოვლენები და მონღოლთა მოსალოდნელი ფართო მასშტაბის თავდასხმებიც საქართველოში ი. ცინცაძის თქმით: „რას აკეთებდა საქართველოს სა-

[17] Ibn Bibi, გვ. 166. ო. თურანი შენიშნავს, რომ არზრუმში შეკრებილმა სელჩუკთა ძალების მეთაურებმა, ერთი მხრივ ქვეყნის მშვიდობიანობის მდგომარეობის გამტკიცების მიზნით და მეორე მხრივ ქართველთა დედოფლის წამქეზებლური საქციელის გამო, გადაწყვიტეს საქართველოს წინააღმდეგ გაელაშქრათ (O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, გვ. 375).

[18] ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 186.

[19] იქვე.

[20] იქვე.

ხელმწიფო 1230 წლიდან 1235 წლამდე მონღოლთა მოსალოდნელი შემოტევის საწინააღმდეგოდ, ჩვენ არაფერი ვიცით. არ შეიძლება ადამიანმა დაიჯეროს, რომ ხუთი წლის განმავლობაში (1230—1235) საქართველოს მეზობელთა ტერიტორიებზე მოთარეშე მონღოლების საწინააღმდეგოდ საქართველო არ ემზადებოდა"[31].

უფრო მოგვიანებით, როდესაც მონღოლებმა საქართველო დალაშქრეს, რუსუდან დედოფალი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და იქიდან გამართა მოლაპარაკება მონღოლებთან. საქართველოში მონღოლთა შემოსევებამდე მათთან ახეთი ურთიერთობა რუსუდან დედოფლისათვის სავსებით კანონზომიერი უნდა ყოფილიყო. რუსუდანს მონღოლებთან ახლო ურთიერთობის საშუალება როგორც კი მიეცემოდა, იგი უკან არ დაიხევდა და მონღოლებს სწორედ სელჩუკების წინააღმდეგ წააქეზებდა. ამით ერთგვარად ღონეებით მაინც თიცდენდა მონღოლთაგან მოსალოდნელ უბედურებას. რუსუდანის ურთიერთობა მონღოლებთან აშკარას ხდის, რომ საქართველოს დედოფალი გონიერი და გამჭრიახი დიპლომატია, რომელმაც მოახერხა საქართველოს ორი მოსისხარი მტრის დაპირისპირება და ერთმანეთზე წახისიანება. იბნ ბიბის ზემომოტანილი ცნობაც რუსუდანის უტყუარ დიპლომატიურ ალღოსა და ნიჭზე მეტყველებს.

1232 წ. ამბების გადმოცემისას იბნ ბიბი დაწვრილებით აღწერს სელჩუკთა უზარმაზარი ლაშქრის საქართველოსა და ამიერკავკასიის ქვეყნებისაკენ გამგზავრებას, მათ მიერ ჩატარებულ სამხედრო ღონისძიებებს, ურთიერთობას რუსუდან დედოფალთან და სხვა მეტად საყურადღებო საკითხებს, რომლებიც სხვა წყაროებში არ არის აღწერილი.

1232 წლისათვის ქემალ ად-დინ ქამიარის მეთაურობით სელჩუკთა მრავალრიცხოვანი ჯარის საქართველოსა და ამიერკავკასიის ქვეყნებისაკენ ლაშქრობა უცნობია ქართულ ისტორიოგრაფიაში. მხოლოდ თანამედროვე თურქულ ისტორიოგრაფიაში ამ საკითხებს ოსმან თურანმა მიაქცია ყურადღება[32]. მან იბნ-ბიბის ცნობითა და სხვა აღმოსავლური წყაროებისა და ლიტერატურის საფუძველზე შეისწავლა XIII ს-ის 30-იანი წლების მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოს მდგომარეობა, მისი საგარეო ომები, ურთიერთობა მეზობელ ქვეყნებთან. ამ პერიოდის საერთო საგარეო ვითარების ფონზე სავსებით ბუნებრივად გამოიყურება იბნ-ბიბის მონაცემებიც ალა ად-დინ ქეიყობადის საქართველოსთან ურთიერთობის თაობაზე. ოსმან თურანი საგანგებოდ მიუთითებს, რომ ქართულ წყაროებში არაფერია ნათქვამი ალა ად-დინ ქეიყობადის საქართველოში ლაშქრობის შესახებ[33]. ქართულ ისტორიოგრაფიაში დღემდე სრულიად უცნობი იყო საქართველოში 1232 წ. ალა ად-დინ ქეიყობადის ლაშქრობა, ასევე არაფერი ვიცოდით სელჩუკთა ლაშქრის მეთაურის ქემალ ად-დინ ქამიარის თაობაზე. ამის გამო მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მოკლედ შევეხოთ ქემალ ად-დინ ქამიარის საქმიანობას სელჩუკთა სახელმწიფოში და მის

[31] ი. ც ი ნ ც ა ძ ე, მონღოლები და მონღოლთა დაპყრობები (XII—XIII სს.), თბ., 1960, გვ. 150.

[32] Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, გვ. 74—82, ტვ. 12—27; O. T u r a n, Keykubad I, გვ. 655; მ ი ს ი ვ ე, Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ankara, 1965, გვ. 211; მ ი ს ი ვ ე, Selçuklular Zamanında Türkiye, გვ. 374—379.

[33] Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, გვ. 78—79.

ლაშქრობას საქართველოსა და ამიერკავკასიაში მონღოლთა შემოსევების დასაწყისში.

ალა ად-დინ ქეიყობადის სულთნობის პერიოდში თავისი ნიჭითა და სამხედრო და სახელმწიფოებრივი საქმიანობით სახელი გაითქვა ქემალ ად-დინ ქამიარმა. იგი განათლებული, სპარსული და არაბული ენების მცოდნე და სულთნის კარზე დიდი ავტორიტეტის მქონე პირი იყო. სამხედრო საქმიანობაში წარმატების გამო რუმისა და სომხეთის ქვეყნების დამპყრობელი გმირის წოდება ებოძა. ყველგან, სადაც კი მისი მეთაურობით ილაშქრა სელჩუკთა ლაშქარმა, გამარჯვებას მიაღწია. ამიტომაც მას „ფეჰლევანის" ტიტული უბოძეს[24]. იგი ყველაზე დაახლოებული და გავლენიანი პირი ყოფილა სულთნის კარზე. ქემალ ად-დინ ქამიარს იმდენად დიდი დამსახურება და გავლენა ჰქონდა, რომ სულთანმა სიცოცხლის ბოლო წლებში იგი კაისერის სუბაშად დანიშნა. ქემალ ად-დინ ქამიარის კაისერის სუბაშად დანიშვნისა და კაისერის იქტად ბოძების შესახებ არსებობს სულთნის სპეციალური ბრძანება, რომელიც 1234—35 წ. გამოიცა[25]. ამ თანამდებობაზე დანიშვნა უდიდესი პატივი იყო მისთვის. აი ასეთი აღზევებული პიროვნებისა და სულთნის კარზე დიდად დამსახურებული სახელმწიფო მოღვაწის მეთაურობით ილაშქრა ალა ად-დინ ქეიყობადმა საქართველოში.

იბნ ბიბის მიხედვით, ქემალ ად-დინ ქამიარმა არზრუმში ჩაშნიგირ მუბარიზ ად-დინ ჩავლისთან ერთად გააძლიერა თავისი სამხედრო ძალები. იქვე შეუერთდა მას 5000-მდე ქვეითი ლაშქარი. ციხის კედლების დასანგრევი სპეციალური მოწყობილობებით, ლოდსატყორცნებითა და სხვა საომარი საშუალებებით აღჭურვილებმა, ცხენოსანი და ქვეითი ლაშქრით საქართველოსაკენ გამოილაშქრეს. ერთ კვირაში საქართველოს 30-მდე ცნობილი ციხესიმაგრე აიღეს. ქართველები მძიმე დღეში ჩააყენეს. იმავე წელს[26] სელჩუკები ხახის (خاخ) ციხისაკენ გაემართნენ. ქვის სატყორცნი იარაღებითა და ხმლით აქაურობაც ხელთ იგდეს. შემდეგ ნიხახის (نخاخ) მოსახლეობაც ანალოგიურ მდგომარეობაში ჩააგდეს. დაპყრობილი ადგილები ერთიანად გაანადგურეს[27].

ჩანს, სელჩუკებს იმ დროის კვალობაზე საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ლაშქარი შეუკრებიათ საქართველოს სამხრეთი პროვინციების ასაოხრებლად. გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ, წყაროს ცნობით, ეს ლაშქარი თავიდანვე სპირდებოდათ სივასში შემოჭრილი მონღოლთა ძალების განსადევნად. ბუნებრივია, საგანგებოდ მომზადებულ სელჩუკთა მრავალრიცხოვან არმიას, რომელსაც არზრუმში კიდევ 5000-იანი ლაშქარი შეუერთდა, არ გაუჭირდებოდა ასე მოულოდნელი თავდასხმის დროს საქართველოს სამხრეთით განაპირა ციხესიმაგრეების ხელში ჩაგდება. აშკარაა, რომ სელჩუკთა მრავალრიცხოვან არმიას მოკლე დროში ერთიანად დაულაშქრავს საქართველოს სამხრეთი ნაწილი. სამწუხაროდ, ავტორი არ ასახელებს იმ ციხესიმაგრეებს,

[24] O. Turan, Selçuk Vakfiyeleri, III, Belleten, XLV, გვ. 240; Ibn Bibi, გვ. 187. O. Turan, Keykubad I, გვ. 657.

[25] Türkiye Selçuklulari Hakkında Resmi Vesikalar, გვ. 74—76.

[26] ე. ი. 1232 წ., რადგან წყაროში ზემოთ საუბარი იყო 1232 წ. ამბებზე.

[27] Ibn Bibi, გვ. 166—167, Ibn-i Bibi (El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali le-Caferi Rugedi), El-Evamirü'l-Alaiyye..., გვ. 420—421. Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'apres abregé du Seldjouknameh d'Ibn-Bibi, texte persan publié ...par M. Th. Houtsma, გვ. 183—184; W. Duda, Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi, გვ. 176—177.

რომლებიც სელჩუკებმა ხელთ იგდეს. იგი მხოლოდ ხახისა და ნიხახის ციხეებს ასახელებს. ჩანს, რომ ნიხახის ციხე ბოლო პუნქტია იმ ციხეებს შორის, რომლებიც სელჩუკებმა დაიპყრეს. ცხადია, ქართველები სრულიად მოუმზადებელი იყვნენ ასეთი მოულოდნელი თავდასხმისათვის.

უკანასკნელ ხანებში ალა ად-დინ ქეიყობადის სულთნობის პერიოდში ქემალ ად-დინ ქამიარის მეთაურობით სელჩუკთა საქართველოში ლაშქრობის საკითხს უურადღება მიაქცია ჰ. მუსაევმა. იბნ ბიბის ცნობაზე დაყრდნობით მან აღნიშნა, რომ ალა ად-დინ ქეიყობადმა ქემალ ად-დინ ქამიარისა და მუბარიზ ად-დინ ჩაშნიგირის მეთაურობით 2000-იანი ლაშქარი გაგზავნა საქართველოში და ქართველთა 30-მდე გამაგრებული ციხე ჩაიგდო ხელთ[28]. აქ ავტორი აშკარა შეცდომას უშვებს. წყაროს ყველა გამოცემაში გარკვევით წერია, რომ ქემალ ად-დინ ქამიარმა და მუბარიზ ად-დინ ჩაშნიგირმა სხვადასხვა ქვეყნის ქვეითი ლაშქრისაგან შემდგარ ძალებს კიდევ შეუერთეს 5000-იანი ლაშქარი, მოამარაგეს საალყო იარაღებით, ცხენის ასაღები და ქვის სატყორცნი საშუალებებით და ისე გაუმართნენ საქართველოს ასაოხრებლად. ასე რომ, გაცილებით მრავალრიცხოვანი და კარგად შეიარაღებული იყო სელჩუკთა ლაშქარი საქართველოში გამომგზავრების წინ, ვიდრე ეს ჰ. მუსაევს წარმოუდგენია.

ჰ. მუსაევი იქვე მეორე უზუსტობასაც იჩენს, როდესაც იბნ-ბიბის თხზულებაზე დაყრდნობით აღნიშნავს ქართველებისა და მონღოლების მოკავშირეობის შესახებ[29]. იბნ-ბიბის თხზულებაში არაფერია ნათქვამი რუსუდანის მონღოლებთან მოკავშირეობაზე. საამისო ცნობები არსად არ გვხვდება. იბნ ბიბის თხზულებაში საუბარია მხოლოდ რუსუდანის მიერ მონღოლთა ძალების სელჩუკების წინააღმდეგ წაქეზების შესახებ.

რუსუდან დედოფალმა როგორც კი გაიგო სელჩუკთა ძალების საქართველოს სასაზღვრო რაიონებში შემოვრისა და მათი საქმიანობის შესახებ, გარკვეული ღონისძიებები დასახა. ქვეყნის წარჩინებულებს მოეთათბირა და უფრო გონივრულად მიიჩნია სელჩუკთა სახელმწიფოს წარმომადგენლებისათვის ზავი შეეთავაზებინა და მშვიდობიანობის გზას დასდგომოდა[30]. ამ მიზნით მან უპირველეს ყოვლისა ამირ ქემალ ად-დინ ქამიართან მოლაპარაკება გამართა. საგანგებო წერილითა და საჩუქრებით მას ქართველი წარჩინებულები გუგზავნა და აუწყა, რომ მორჩილებას უცხადებდა სელთანს და დანაშაულის პატიებას ითხოვდა. რუსუდანი სელჩუკ მხედართმთავარს აუწყებდა ნუ გაიგრძელებდა ქვეყნის აოხრებას და სასჯელს ნუ დაამძიმებდა. მას იმედი რჩება, რომ სელჩუკი წარჩინებულები თავისი ქვეყნის დაპყრობილ ნაწილს ისევ უკან დაუბრუნებენ და მის თხოვნას საშშვიდობო ზავის შესახებ სელთნის უზენაეს კარს მოახსენებენ. თუ კი სელთანი ჩვენს თხოვნას კარგად შეხვდავს და გამოიჩენს მოწყალებას, მაშინ უფრო გონივრული იქნება, ჩვენი ურთიერთობა განმტკიცდეს კეთილი სურვილებითა და ნათესაური კავშირით. ჩვენი სურვილია, წერდა დედოფალი სელჩუკ მხედართმთავარს, ჩემი ასული, სელჩუკიან-

---

[28] Х. Мусаев, დასახ. ნაშრომი, გვ. 19.

[29] იქვე.

[30] Ibn Bibi, გვ. 167, El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l..., გვ. 422; H. W. Duda, დასახ. ნაშრომი, გვ. 177; Histoire des Seldjucides de l'Asie Mineure... texte persan..., გვ. 184, O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye..., გვ. 376.

თა და დავითის დინასტიის შთამომავალი, ჩვენი მეზობელი ქვეყნის [illegible]ბელის მემკვიდრეზე — მელიქ ყიას ად-დინ ქეიხუსრეზე, დაქორწინდეს[31].

იბნ ბიბი სხვაგან მოკლედ შენიშნავს, „ქემალ ად-დინმა ლაშქარი ქართველთა მხარეს შეესია, ქართველთა დედოფალმა რუსუდანმა მასთან მოციქულები გაგზავნა და მოლაპარაკება გაუმართა დანათესავებისა და ქორწინების თაობაზე, მალიქ ყიას ად-დინის სიძეობა მოისურვა"[32]. სელჩუკთა მრავალრიცხოვანი ლაშქრის მიერ სამხრეთ საქართველოს მოოხრებისა და ციხესიმაგრეების განადგურების შემდეგ, ჩანს, რუსუდან დედოფალს გონივრული დიპლომატიური ნაბიჯი გადაუდგამს. რუსუდანის მიერ საპასუხო ლაშქრობაზე უარის თქმა და საქმის მშვიდობიანად მოგვარების გზის არჩევა გვაფიქრებინებს. რომ რუსუდანმა გაითვალისწინა ამიერკავკასიასა და მცირე აზიაში შექმნილი საერთაშორისო ვითარება. ეპირველეს ყოვლისა სელჩუკი სელთნის ალა ად-დინ ქეიყობადის დაპყრობითი ომების წარმატებანი და მისი სიძლიერე, ამასთანავე გაითვალისწინა ისიც, რომ ამიერკავკასიაში ხვარაზმელთა ძალების არც თუ ისე დიდი ხნის წინ განადგურებისა და დაფანტვის შემდეგ მონღოლები ამიერკავკასიაში უკვე საშიში ძალა იყო და ელოდნენ მათ შემოსევებსაც. სელჩუკებთან ქართველთა ძალების დაპირისპირების შემთხვევაში შეიძლებოდა მონღოლებიც გამოჩენილიყვნენ და მათ წინააღმდეგაც დასჭირვებოდა გამოსელა.

საქართველოს სამხედრო ძალებს XIII ს-ის 30-იან წლებში არ შეეძლო დაპირისპირებოდა ამ ორ ძლიერ მოწინააღმდეგეს. მით უმეტეს, ხვარაზმელებთან ბრძოლაში არაერთგზის განადგურებული ქართველთა ლაშქარი რეალურად ვერარ დაეპირისპირებოდა სელჩუკთა ძალებს. რუსუდან დედოფალმა, ჩანს, ყველაფერი კარგად გაითვალისწინა, მოითათბირა თავის წარჩინებულებთან და მაშინვე მშვიდობიანი მოლაპარაკება გამართა სელჩუკ მხედართმთავართან — ქემალ ად-დინ ქამიართან.

ქემალ ად-დინ ქამარმა ყურად იღო რუსუდანის თხოვნა, შეაჩერა ქვეყნის რბევა და საქართველოში სელჩუკთა ლაშქრის წარმატებისა და რუსუდან დედოფლის წინადადების შესახებ სელთან ალა ად-დინ ქეიყობადს აუწყა. იბნ ბიბი შენიშნავს, რომ ქემალ ად-დინ ქამარმა კავკასიის განთქმული მტკიცე ციხეებიდან 30—40 ციხის დაპყრობის ამბავი აცნობა სასელთნის და თან დედაქალაქში გაგზავნა მდიდარი ნადავლი[33].

მონღოლებთან ბრძოლის შედეგების მომლოდინე სელთანი საქართველოში სელჩუკთა ლაშქრის წარმატების ამბავს აღფრთოვანებით შეხვდა. სელჩუკი სელთნის საგარეო პოლიტიკის დღის წესრიგში სრულებით არ შედიოდა საქართველოში საგანგებო ლაშქრობის მოწყობა. საქართველოში ლაშქრობის ინიციატორები ამ შემთხვევაში იყვნენ ქემალ ად-დინ ქამიარი და ჩაშნიგირი მუბარიზ ად-დინ ჩაელი.

---

[31] Ibn Bibi, გვ. 167; El-Evamirü'l-Ala'iyye fil-Umuri' ... გვ. 422—423; H. W. Duda. დასახ. ნაშრომი, გვ. 177; Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure..., texte persan..., გვ. 184.

[32] Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure..., texte persan..., გვ. 220; H. W. Duda. დასახ. ნაშრომი, გვ. 210.

[33] Ibn Bibi, გვ. 167; El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l... გვ. 423; Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure..., texte persan..., გვ. 185; H. W. Duda. დასახ. ნაშრომი, გვ. 177.

სამხრეთ საქართველოში ქემალ ად-დინ ჯამიარის სამხედრო წარმატებებ-ნი სასულთნო კარზე დიდი ხეიბით აღინიშნა.

ქემალ ად-დინ ჯამიარისადმი მიწერილ წერილში ალა ად-დინ კეიყობადი მას მადლობას ეთვლიდა საქართველოში მიღწეული წარმატებისათვის და ამავე დროს ფირმანს უგზავნიდა ლაშქრის უკან დაბრუნების თაობაზე. სულთანი ქემალ ად-დინს წერდა, რომ იგი თანახმაა რუსეთან დადებულ მშვიდობიანი ურთიერთობისა და დანაოესაების შესახებ და აუწყებდა, რომ ალარ გაეგრძელებინა თაღლასხმები საქართველოს ტერიტორიაზე[24].

ქემალ ად-დინ ჯამიარმა სამხედრო მეთაურები დაიბარა, გააცნო მათ სულთნის ფირმანი და უბრძანა სამხრეთ საქართველოდან ლაშქრის გაყვანა. სელჩუკთა ლაშქარი ამიყარა საქართველოს სამხრეთი პროვინციებიდან. ქემალ ად-დინი სასულთნოს დედაქალაქისაკენ გაემართა, სადაც მას საქართველოში მიღწეული წარმატებისათვის დიდი პატივითა და ზეიმით შეეგებნენ[25].

ალა ად-დინ კეიყობადი, რომელიც განუწყვეტელი დაპყრობითი ომების შედეგად სისტემატურად აფართოებდა მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოს საზღვრებს და ხშირად ილაშქრებდა ამიერკავკასიის, კერძოდ, სომხეთის წინააღმდეგ, ბუნებრივია, ყოველნაირად შეეცდებოდა საქართველოში შემოჭრასა და გაბატონებას. თავისთავად, ქემალ ად-დინის უარიცხვი ლაშქრით სამხრეთ საქართველოზე მოულოდნელი თავდასხმისა და წარმატების შედეგად სულთნის კარზე მოწყობილი საზეიმო ცერემონიალი, ქემალ ად-დინისად-

---

[24] Ibn Bibi, გვ. 163; El-Evamirü'l-Ala'iyye fil-Umuri... გვ. 432—424; Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure..., texte persan..., გვ. 185; H. W. Duda, დასახ. ნაშრომი, გვ. 177. Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikaları..., გვ. 79. სელჩუკ სულთანთან სამშვიდობო მოლაპარაკებიდან რამდენიმე წლის შემდეგ (ე. ი. ალა ად-დინ კეიყობადის გარდაცვალების შემდეგ) ენიშა მოშფიანი სელჩუკთა დინასტიასთან რუსეთიდან დელეგაციის ჩამოსვლა. ე. ი. დაახლოებით 1237 წლისათვის. დამოუკიდებლობა და სხვა საკითხებზე შეთანხმება კი, ჩანს, 1232 წ. ზამთარი, იბნ ბიბი სხვაგან ერაცლად მოგვითხრობს რუსეთის ქალიშვილის—თამარის ქორწილებზე ალა ად-დინ კეიყობადის შვილზე — ყიას ად-დინ კეიხუსრავზე, აღწერს საქორწინო ცერემონიალს, დიდ ზეიმს, რომელიც გაიმართა კონიერიში (Ibn Bibi, გვ. 199—200; Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure..., texte persan... გვ. 220; H. W. Duda, დასახ. ნაშრომი, გვ. 210); ბიბ ბებრი რუსეთის ქალიშვილის—თამარის ჯამოუკიდებლობის თარიღად ასახელებს 1237 წელს, რაც სწორად უნდა მიიჩნიოთ. Abu'l-Farac Tarihi, cilt II, Ankara, 1950, გვ. 537). იუ. ფაფაზიშვილი ებულ-ფარაჯის ცნობას თამარ რუსეთის ასულის ჯამოუკიდებლობის თარიღის შესახებ სწორად მიიჩნევდა (იუ. ფ ა ფ ა ზ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, წ. III, 1966, გვ. 106.). ი. თურანიც პირდაპირ მიუთითებდა, რომ ყიას ად-დინ კეიხუსრავს ოდესაც კი დაეყოლა ტახტი, კეიყობადთან რუსეთიდან შეთანხმების საფეძველზე იქორწინა რუსეთის ქალიშვილზე (O. Turan, Keyhusrev II, İslâm Ansiklopedisi, cüz 62, 1954, გვ. 628; Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikaları... გვ. 79). რუსეთის ქალიშვილი თამარი, რომელიც მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოში გურჯი ხათუნის სახელით ვიცოდნა, მთელი მეტლიანელ ალბანეთში ალიარებელ იქნა წმიდანად. მან ეფიდური ოდესმაც შეელეოელია ორდენის საქმიანობაში, გურჯი ხათუნისა და შეელეოელია ორდენის ფეოქმედების ელად ად-დინ რუმის ურთიერთობის შესახებ დაწერილებით იხ. ა. ბ ა ბ ე ნ ი ა, ლეგენდული თამარი („გურჯი ხათუნი") და პოეტი ელად ად-დინ რუმი, ლიტერატურული ძებნა, 1960, № 41—42; ვ. ფ ა ფ ა ზ ი შ ვ ი ლ ი, გურჯი ხათუნის (ლეგენდული თამარის) და ელად ად-დინ რუმის ურთიერთობის ისტორიიდან, „ცისკარი", № 1, 1970, გვ. 107—117.

[25] Ibn Bibi, გვ. 168; El-Eva'mir'ül-Alâiyye fi'l-Umuri... გვ. 424; Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure..., texte persan..., გვ. 185; H. W. Duda, დასახ. ნაშრომი, გვ. 178.

მი სულთნის ეხვი მოწყალება აშკარად მოწმობს სულთნის კარის დაუოკებელ სწრაფვას როგორც საქართველოსა და ამიერკავკასიის ქვეყნების, ისე ახალ-ახალი ტერიტორიების დასამორჩილებლად.

სასულთნო კარის ცდას, დაემორჩილებინა საქართველო, წინ ალუდგა რუსეთან დედოფლისდროინდელი საქართველოს სამეფო ხელისუფლება. საკუთრებით სამართლიანად შენიშნავდა ე. გორდლევსკი, რომ ალა ად-დინ ქეიყობადის ამიერკავკასიაში, კერძოდ, საქართველოში, გაბატონების ცდა მარცხით დამთავრდა[36]. რუსეთან დედოფალმა მცირე აზიის სელჩუკთა დინასტიასთან დამოყვრებით შეძლო ქვეყნად მშვიდობიანი ურთიერთობის დამყარება. მცირე აზიის სელჩუკებისა და საქართველოს მეგობრული ურთიერთობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. მონღოლთა შემოსევებმა საქართველოსა და მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოში ერთიანად დასცა პოლიტიკური და ეკონომიური ძლიერება.

ო. თურანი მიუთითებს, სელჩუკების მიერ საქართველოში მოწყობილი ლაშქრობის დროს ქართველთა დედოფლის დამორჩილებით ალა ად-დინ ქეიყობადმა თავისი ბიძის — სულეიმანშაჰის მაგიერად ქართველებზე შური იძიაო[37].

ჯერ ერთი, ქართველთა დედოფალი არ დაუმორჩილებია ალა ად-დინ ქეიყობადს. მიუხედავად სელჩუკთა მიერ სამხრეთ საქართველოს ზოგიერთი ციხესიმაგრის დაკავებისა, ქართველთა დედოფალი თანასწორუფლებიანობის საფუძველზე სამშვიდობო მოლაპარაკებას აწარმოებდა სელჩუკ სულთანთან. ეს მოლაპარაკება მათი დამოყვრებით დამთავრდა. აქ რაიმე დამორჩილებასა და უთანასწორო დამოკიდებულებაზე არ შეიძლება ლაპარაკი. ამასთანავე, ამ შემთხვევაში ო. თურანს მხედველობაში აქვს თამარ მეფის მიერ ბასიანის ველზე რუქნ ად-დინ სულეიმანშაჰის დამარცხება. აშკარაა, რომ ო. თურანს ძალიან აწუხებს ბასიანის ველზე სელჩუკი სულთნის სამარცხვინო განადგურება. არც თუ ისე დიდი ხნის შემდეგ — 1232 წლისათვის, სელჩუკთა მრავალრიცხოვანი ლაშქრის მოულოდნელი თავდასხმა სამხრეთ საქართველოს განაპირა ტერიტორიებზე და იქ ციხეების დაპყრობა ქართველებისადმი სამაგიეროს გადახდად მიაჩნია

საქართველოს სამხრეთი ნაწილის დალაშქვრისა და რუსეთანთან შეთანხმების შემდეგ სელჩუკთა ლაშქარი კვლავ დაიძრა ამიერკავკასიისაკენ, ამჯერად სომხეთისაკენ — ხლათისაკენ. ჯელალ ად-დინ ხორეზმშაჰის განადგურების შემდეგ მისი ძალების გარკვეული ნაწილი აღმოსავლეთ ანატოლიის რაიონებში დათარეშობდნენ და ხელს უშლიდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის ნორმალურ ცხოვრებას. ირანელი ანონიმი ავტორი შენიშნავს, რომ ჯელალ ად-დინ ხორეზმშაჰის შვილებმა კვლავ დიდი ჯარი შეკრიბეს, სომეხთა მხარე, ხლათი და არზრუმი აიღეს, მოსახლეობა დახოცეს და მათი ქონება ხელთ იგდეს[38].

ამ პერიოდში ხლათის გამგებელი დამასკოში იმყოფებოდა, ხოლო სომხეთის ტერიტორიაზე მონღოლები იყვნენ გაბატონებული. ამიტომ სულთანმა გადაწყვიტა ხლათის ხელთ ჩაგდება, ხვარაზმელთა ძალების აღაგმვა და მონღოლების შეკავება. ამ მიზნით სელჩუკმა სულთანმა იმავე 1232 წელს კვლავ

---

[36] В. А. Гордлевский. Государство Сельджуковов Малой Азии. გვ. 58.

[37] O. Turan. Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti. გვ. 211.

[38] Anadolu Selçukuları Devleti Tarihi. III, გვ. 30.

შეაიარაღა ქემალ ად-დინ ქამიარი და უბრძანა, „ხლათისა და ბითლისიდან თბილისამდე სომხეთის მთელი ვილაიეთები კვლავ სელჩუკთა ოლქისათვის შემოეერთებინა"[39].

ქემალ ად-დინ ქამიარმა სასწრაფოდ შეკრიბა თავისი ძალები და ხლათისკენ გაემართა. სელჩუკებმა ქალაქი ადვილად დაიკავეს, სულთნის დროშა ქალაქში შეიტანეს და მის სახელზე ხუტბა წაიკითხეს. ანონიმი ავტორის ცნობით, სელჩუკებმა ამ ლაშქრობაში „ბარგუთი, ფალუ და სხვა 16 ციხე აიღეს. მათი საზღვრების დაცვა სეიფ ად-დინ სუნყურ ლალას დაევალა"[40].

ხლათის აღების შემდეგ სელჩუკთა ლაშქარი ვანის ტბის სანაპიროებისაკენ დაეშვა. იბნ-ბიბის განცხადებით, სელჩუკთა ლაშქარმა ყველგან მოახერხა გაბატონება და თავისი ძალაუფლების ქვეშ მოაქცია სომხეთის მხარე[41]. დაპყრობილი ტერიტორიების ასათვისებლად სულთანმა თავისი დიდმოხელეები გაგზავნა, რომლებმაც აღწერეს ქვეყანა, დაადგინეს შემოსავლის ოდენობა, ციხეები შეაკეთეს და ქვეყნის მართვა-გამგეობას შეუდგნენ[42].

სელჩუკმა სულთანმა დაპყრობილი ტერიტორიების „ასათვისებლად" საგარეოზე ღონისძიებები გაატარა. დაიწყო მის მიერ განადგურებული მხარის კვლავ მოშენება და რეგულარული შემოსავლის წყაროდ გადაქცევა. სულთნის ასეთი ღონისძიებების შედეგად ამიერკავკასიისა და ირანის ცალკეულ ტერიტორიებზე დარჩენილი მოხეტიალე თურქთა ერთი ნაწილი თავიანთი ბეგებით ამ ადგილებში დასახლდა.

ალა ად-დინ ქეიყუბადის მიერ ამიერკავკასიასა და ანატოლიაში ჩატარებული ღონისძიებების შედეგები, განსაკუთრებით მის მიერ ხლათის აღება, სელჩუკების წინააღმდეგ აიუბელთა გაერთიანებული ლაშქრობის მიზეზი გახდა. ხლათი იმთავითვე იზიდავდა აიუბელთა ეგვიპტის მესვეურებს. ხლათის ხელში ჩაგდებით არანაკლებად იყვნენ დაინტერესებული აზერბაიჯანის ათაბეგები, მცირე აზიის სულთნები და საქართველოს სამეფო ხელისუფლებაც. ხლათისადმი ასეთი გაზრდილი ინტერესი გამოწვეული იყო მისი მდებარეობით სავაჭრო გზაჯვარედინზე. ხლათზე გადიოდა მთავარი სავაჭრო-საქარავნო მაგისტრალი. ხლათის დაუფლებით ფაქტიურად წყდებოდა სავაჭრო-საქარავნო მაგისტრალებზე გაბატონების საკითხიც. ამიტომაც იყო, რომ ხლათში სელჩუკთა გაბატონება ვერ აიტანეს აიუბელთა დინასტიის წარმომადგენლებმა და გაერთიანებული ლაშქრით ხლათის უკან დასაბრუნებლად გამოემართნენ.

იბნ-ბიბის ცნობით, 1233 წლისათვის ეგვიპტის გამგებელმა ალ-მალიქ ალ-ქამილმა აიუბელთა მთელ ძალებს მოუწოდა სელჩუკების წინააღმდეგ[43]. სელჩუკმა სულთანმა კი მათ ქემალ ად-დინ ქამიარის სამხედრო ძალები დაუპირისპირა. სელჩუკთა ლაშქარი აიუბელებს იქჩა-დერბენდთან შეხვდა და სასტიკად დაამარცხა. აიუბელებმა ხლათი ვერ დაიბრუნეს. ვანის ტბის ჩრდილო-დასავლეთ სანაპიროზე მდებარე ეს მნიშვნელოვანი ქალაქი სელჩუკებს დარ-

[39] I b n B i b i, გვ. 168; Le Sultan Seldjoukide Keykobad I et l'Armenie, Documents Persans, Traduits par H. M a s s e. Revue des Etudes Armeniennes, t. IX, Fas. 1, Paris, 1929, გვ. 126.

[40] Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, III, გვ. 30.

[41] I b n B i b i, გვ. 169; O. T u r a n, Selçuklular Zamaninda Türkiye, გვ. 377.

[42] I b n B i b i, გვ. 169—170.

[43] იქვე, გვ. 173—174; Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, III, გვ. 30.

ჩათ და ისინი უკვე ვანის ტბის სანაპიროებზედაც ავრცელებდნენ თავიანთ ხელისუფლებას.

აიუბელთა დამარცხების შემდეგ სელჩუკთა სულთანი ისევ განაგრძობდა მათ წინააღმდეგ ბრძოლას. იბნ-ბიბი დაწვრილებით აღწერს სელჩუკი სულთნისა და ეგვიპტის გამგებლის ურთიერთობის ცალკეულ მომენტებს[44].

1235 წლისათვის ალა ად-დინ ქეიყობადმა ზამთარი ანტალიასა და ალაიეში გაატარა და აიუბელების აღმოსავლეთ ანატოლიიდან მთლიანად განსადევნად ლაშქარი კაისერიეში შეკრიბა. იბნ ბიბის ცნობით, სულთან ქეიყობადმა ამირ ქემალ ად-დინ ქამიარსა და სახელმწიფოს სხვა წარჩინებულებს უბრძანა ჰარანის, რუჰას (ურფას), რაქასა და მისი სანახების დაპყრობა, საამისოდ 50000 ჯარისკაცი შეკრიბა[45]. ბარ ჰებრაის ცნობით კი, 1234 წელს სულთანმა ფრანკთა, ბერძენთა, სომეხთა, იბერიელთა და ხვარაზმელთაგან შემდგარი 100000-იანი ლაშქარი შეკრიბა და პალესტინაში გააგზავნა, ეგვიპტელთა წინააღმდეგ სურდა გაელაშქრა[46].

როგორც ამ უკანასკნელი ცნობიდან ჩანს, სელჩუკთა უზარმაზარი ლაშქარი ეროვნული შემადგენლობის თვალსაზრისით საკმაოდ ჭრელი ყოფილა. საინტერესოა ცნობა ამ ლაშქრობაში ქართველთა მონაწილეობის შესახებ. ჩანს, ალა ად-დინ ქეიყობადის ლაშქრობებში როგორც ქართველები, ისე სხვა ეროვნების წარმომადგენლები სისტემატურად იღებდნენ მონაწილეობას. ქართველები მომდევნო წლებშიაც სელჩუკთა ლაშქრობებში მონღოლების წინააღმდეგ აქტიურად მოქმედებდნენ.

ამ ლაშქრობაში ქართველთა მონაწილეობა შეიძლება განპირობებული ყოფილიყო რუსუდან დედოფლის მიერ სელჩუკი სულთნის წინაშე გარკვეული ვალდებულებებით. შესაძლებელია ომის შემთხვევაში ქართველებს სელჩუკთა მხარეზე ჯარის გამოყვანა ევალებოდათ. ალბათ, რუსუდან დედოფლის მიერ შეთავაზებული ზავის პირობების ერთ-ერთი მუხლი ითვალისწინებდა სელჩუკთა მხარეზე ლაშქრის გამოყვანას. ადვილი შესაძლებელია, სწორედ ასე დავალდებულებული ქართველთა მხედრობა იღებდა მონაწილეობას სელჩუკთა სისტემატურ ლაშქრობებში. ზემოთ აღნიშნულ ლაშქრობაში ქართველებს აქტიური მონაწილეობა მიუღიათ. ამაზე პირდაპირ მიუთითებს იბნ-ბიბი. მისი გადმოცემით, როდესაც სელჩუკთა ლაშქარმა ჰარანი აიღო, ქართველთა და ფრანკთა ლაშქარმა ადგილობრივი მუსლიმანური მოსახლეობა დახოცა, ურიცხვი სიმდიდრე იგდო ხელთ[47].

სულთან ალა ად-დინ ქეიყობადი გარდაცვალებამდე ცოტა ხნით ადრე დიარბექირში მოემზადა სალაშქროდ, შეკრიბა უზარმაზარი ლაშქარი და გადაწყვიტა ერთხელ და სამუდამოდ ბოლო მოეღო აღმოსავლეთ ანატოლიაში აიუბელთა ბატონობისათვის. ამასთან დაკავშირებით ბარ ჰებრაი შენიშნავს, რომ 1237 წ. სულთან ალა ად-დინმა სხვადასხვა ხალხთაგან: მაადიელების, ხვარაზმელების, ჰუნების, რუსების, ფრანკების, სომხებისა და იბერიელებისა-

[44] I b n B i b i, გვ. 175—180; O. T u r a n, Keykubad I, გვ. 656—657; მ ი ს ი ვ ე, Selçuklular Zamanında Türkiye, გვ. 379—383.

[45] I b n, B i b i, გვ. 180.

[46] Abu'l-Farac Tarihi, II, გვ. 533.

[47] I b n B i b i, გვ. 180—181; O. T u r a n, Selçuklular Zamanında Türkiye.... გვ. 380.

გან ჯარი შეკრიბა და დიარბეკირის წინააღმდეგ სალაშქროდ მოემზადა...[48], მაგრამ სიკვდილმა მოუსწრო და ვერ მოახერხა ჩანაფიქრის განხორციელება.

მაშასადამე, აშკარაა, რომ სელჩუკთა მრავალრიცხოვან და ეთნიკურად საკმაოდ ჭრელ ლაშქარში ქართველებიც იღებდნენ მონაწილეობას. საკუთრივ ბუნებრივი მოჩანს ბარ ჰებრაის ზემომოყვანილი ცნობა. მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოში ქართველები უკვე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ, მით უმეტეს, რომ ამ პერიოდისათვის ნათესაური კავშირი და მჭიდრო პოლიტიკური ურთიერთობა ამ ორ სახელმწიფოს შორის აშკარა იყო.

მცირე აზიაში მონღოლთა შემოსევების წინ ალა ად-დინ ქეიყობადის გარდაცვალება მძიმე დანაკლისი იყო მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოსათვის.

ამრიგად, იბნ-ბიბის ხიხზელებაში დაცული ცნობები 1232 წლისათვის ალა ად-დინ ქეიყობადის საქართველოში ლაშქრობის შესახებ სრულიად ახალია და ყურადღებას იმსახურებს. აღმოსავლურ და სხვა ენებზე არსებულ წყაროებში მსგავსი ცნობები არ მოგვეპოვება. არც ქართულ დოკუმენტურ და ნარატიულ წყაროებშია რაიმე მასალა აღნიშნული საკითხის გარშემო. იბნ-ბიბის ცნობები სრულიად ახალ შუქს ჰფენს ამ ხანის მცირე აზიის სელჩუკებისა და საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის ცალკეულ საკითხებს. ქართულ ისტორიოგრაფიაში სრულიად უცნობია ალა ად-დინ ქეიყობადის საქართველოში ლაშქრობისა და ქართველთა დედოფალ რუსუდანთან ურთიერთობის საკითხები. მხოლოდ თანამედროვე თურქულ ისტორიოგრაფიაში ოსმან თურანმა მიაქცია ყურადღება ურთიერთობის ისტორიის საკითხებს იბნ-ბიბის ცნობების საფუძველზე და საკუთრივ მართებულად აღნიშნა ამ ორი ქვეყნის ურთიერთობის რეალურობა. მართლაც, თუ გავითვალისწინებთ XIII ს-ის 30-იანი წლების როგორც საქართველოს საგარეო პირობებსა და საერთოდ ამიერკავკასიაში შექმნილ პოლიტიკურ ვითარებას, ისე მცირე აზიის სელჩუკთა სახელმწიფოს მდგომარეობას, ცხადი გახდება იბნ ბიბის ცნობების სისწორე. იბნ ბიბის მონაცემები ავსებენ და აკონკრეტებენ ქართული წყაროების ცნობებს სელჩუკებისა და საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის საკითხებზე აღნიშნულ პერიოდში.

---

[48] Abu'l-Faraj Tarihi, II, გვ. 336.

წარმოდგენილია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის იუ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ძველი და შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის განყოფილებამ